

Daniel Monterescu, *Jaffa Shared and Shattered: Contrived Coexistence in Israel/Palestine*. Bloomington & Indianapolis, IN: Indiana University Press, 2015. 362 pp.

סלים בריק

את הספר שלפנינו כתב אנתרופולוג שביתו הוא תחום מחקרו. חייו ביפו הופכים את הספר למסמך אותנטי ואמין, המתאר בדיוק רב, ובענייניות בעירבון מוגבל לסובייקטיביות המובנת בסוג זה של מחקרים, את קורות העיר על מורכבויותיה ועל רגישויותיה בנוגע לשני הלאומים הנצים. בהצגת הגעתם של הוריו ליפו מגלם מונטריסקו את הניגוד שבין היהודי, ש"כמעט הגיע לבת ים" אולם מצא פתרון דוור נוח ביפו, לבין הערבי הנטוע עמוק ביפו זה מאות שנים, בין המהגר שביתו ביפו הוא גדל"ן מזדמן, לבין הפלסטיני שריחות הפרדסים והים עולים באפו ומעצבים את הווייתו.

כתיבתו של מונטריסקו איננה על יפו כעיר "מעורבת". אדרבה, הוא איננו מקבל אותו, משום שהוא מושג שהוסיפו הבריטים לארסנל המושגים שהוליד הסכסוך האלים בין שני העמים (מסמכי ועדת פיל). אני הצעתי במקומו מושג קולע יותר למציאות – "ערים מעורבות", משום שאין עירוב אמתי בין האוכלוסיות, אלא ערוב אתני שאינו מצליח להוליד הווי משותף אמתי, לא חברתי, לא פוליטי ואף לא כלכלי. הספר אכן דן באופן מעמיק למדי במהות היחסים בין הערבים לבין היהודים ומתבונן באופן מפורט וחד משמיר מגיבונים רטוריים. הוא ממקם את יפו על רצף שבין ירושלים, המשוסעת עמוק ואינה מעורבת או מנהלת הווי משותף כלשהו, לבין חיפה הליברלית, שיש בה מידה רבה יותר של סובלנות בין-אתנית ומוכנות מסוימת לקבל את האחר, ולו ברמה הבסיסית. משום כך הוא ציין שערבים ויהודים מקיימים למעשה משטר חליפין, זיקות גומלין המבוססות על יחסים כוחניים בלתי שקולים המנסים להכתיב את מאפייני המרחב, ועל כן הוא אימץ את השם שהציע לו ח'אלד פוראני "עיר שסועה לה יחדיו" (עמ' 129).

* סלים בריק, המחלקה למדעי המדינה, סוציולוגיה ותקשורת, האוניברסיטה הפתוחה, רעננה.
דואר אלקטרוני: salim.brake@openu.ac.il

מגמות, 2018, נג(2), 320-323

© כל הזכויות שמורות

נראה שזו למעשה תמצית תובנותיו בספר זה, וייתכן שהן אינן מעמיקות דיין למי שצולל למעמקי האוקיינוס ומתעד את ההתרחשויות הלאומיות הגועשות בארץ לאורך היסטוריה סוערת של יותר ממאה שנים. התרחשויות אלו מבטאות הן חבלי לידה וגיבוש של שתי תנועות לאומיות מנוגדות ועוינות והן משאלות לב סותרות שאין דרך נראית לעין ליישב ביניהן.

אפיון יפו כמרחב הטרונומי (מלשון הטרו, אחר) עובר בספר כחוט השני. מונטריסקו רואה בה חברה שכלליה, חוקיה ומוסדותיה אינם נקבעים על-ידי אזרחיה, אלא על-ידי נציגים חברי אליטות שונות, ממונים או אף אנשי דת, עסקנים וכדומה. כללים אלו הולמים את האינטרסים, את האידאולוגיה ואת ההעדפות של הקבוצה הדומיננטית המכתיבה למיעוט הערבי את כללי המרחב ואת מאפייניו מתוך גישה לא תמיד אוהדת, ולעתים אף מנוכרת ועוינת (ראו, למשל, את התבטאויותיהם של ראשי ערים מעורבות כלפי ערבים, המצוטטים אצל בריק, 2016). בספר חסר אפוא עיסוק מעמיק ושיטתי בהדרת הערבים מן הפוליטיקה המקומית ובהשפעתם השולית של ערביי העיר על סביבתם ועל מרחב חייהם הטבעי, כמו טיפוח השכונות, אחריות למוסדות הלימוד ועיצוב סמלים המבטאים את הווייתם.¹

מונטריסקו מאפיין את מערכת היחסים בין הקבוצות הלאומיות ביפו כמערכת המבוססת על פרספקטיבות של לאומיות מתודולוגית (methodological nationalism), מונח שטבע הסוציולוג הגרמני ארליך בק (Beck, 1992). לדבריו, יש לזנוח את נקודת ההסתכלות הלאומית כרכיב בניתוח מתודולוגי, ולא רק כאידאולוגיה או כהשקפת עולם. זיקת הלאומיות המתודולוגית לסוגיית הזהות היא קריטית, בייחוד לאור השינויים בצורות השיח הזהותי בשיחים פוסט־לאומיים ופוסט־קולוניאליים, בשל תהליכי דה־קולוניזציה שלא פסחו, מן הסתם, על הפלסטינים בישראל על אף המשך קיומה של קולוניזציה פנימית במרחב הישראלי (קימרלינג, 2004; קימרלינג ומגדל, 1999), כולל הערבים בערים המעורבות.

הספר כתוב בשפה קולחת ומספר למעשה על תהליכים הרי גורל הנוגעים לתושבי העיר, בעיקר הערבים שבהם, שהם כ־60% מתושבי יפו כיום. הוא מרחיב בנושא הג'נטריפיקציה המשקף את הנרטיב הקולוניאליסטי של הדרת רגלי המקומיים, הן בכלים ובאמצעים שלטוניים, כוחניים, מתוך גיוס הקבוצה העליונה (היהודים במקרה זה), והן בכלים המשקפים את האידאולוגיה הנאו־ליברלית שהפכה לדומיננטית בחברה הישראלית ויש באמתחתה אמצעים יעילים להדרת המיעוט הערבי המוחלש מבחינה

1 אחת הסוגיות הכאובות שעלתה שוב ושוב בדבריהם של מרואיינים מערים מעורבות ששוחחתי אתם בעשור החולף הייתה העדר היכולת לשלב סמלים משלהם בסביבה ובמארג העירוני. ערבים התלוננו על כך שהם גרים ברחוב י"ל פרץ, הרמב"ם וכדומה. באשר ליפו, הרי בעיר זו חי ועסק הראי"ה (הרב קוק) שהיה ידוע בגישתו העוינת כלפי הערבים ובעמדותיו הבלתי מתפשרות. לדברי חלקם, הם שוורים את פעילות "המתנחלים" באידאולוגיה שהוא טבע ביפו ולאחר מכן בירושלים (מרכז הרב).

כלכלית לא רק ביפו, אלא גם בערים דומות אחרות, כמו עכו, לוד ורמלה, אך גם בחיפה ובמעלות־תרשיחא.

מונטריסקו עומד בשנינות רבה על הניגוד הקוטבי בין הנרטיב היהודי לבין הנרטיב הפלסטיני, בין האיום שבשפה הערבית הנדחקת לירכתי התודעה והמרחב לבין השפה העברית האחות, בין הישראליזציה לבין הפלסטיניזציה כמגמות המטלטלות את החברה הפלסטינית, בין נרטיב השואה והתקומה, ההתיישבות והתחייה היהודית, לבין נרטיב החורבן, ההגליה, הגירוש והנכבה של הפלסטינים או שארית הפלטה שלהם ביפו ובמקומות אחרים בארץ. בכלים של אנתרופולוג מיומן הוא מציב בפנינו סוגיה המוכרת לנו ממקום אחר: הצבת תאוריית "הזכויות ההיסטוריות", הזיקה להיסטוריה, לדת ולשאר הזיקות הפרימורדיאליות כמבססות זכויות ומעמד, למשל מעמד היהודים וזכויותיהם על הארץ. בכך הוא נוגע בעצב חשוף של הציונות המתמרנת במיומנות של לולייך בין מהותה הדתית־אמונית ומתבטאת במגילת העצמאות (וחוק הלאום המונח על מפתנה כיום) לבין רצונה להיות מוצגת כדמוקרטיה ליברלית נאורה, המחויבת, לפחות ברמה הפורמלית, לשוויון אזרחי. התנגשות זו בין ערכים ליברליים לבין ערכים אתניים־דתיים באה לידי ביטוי מוחשי בערים המעורבות, שבהן האחר בא אתנו במגע מוחשי יום־יומי.

נרטיב זה רואה במפגש של בני האדם השונים סכנה של "התבוללות", כפי שהוא מנתח בחן את הגרפיטי של הזוג המעורב על קיר המסגד (עמ' 3) ואת חתונתם שזימנה גורמים קיצוניים להגיע ולנסות לחבל בה. אפשר אפוא לומר שארגון להב"ה אינו אלא המוציא לפועל של הרצון הקולקטיבי היהודי למנוע את המפגש האינטימי, העמוק והרומנטי עם האחר, ובודאי למנוע חתונה והקמת משפחה מעורבת.

הספר חושף בפנינו מראיין מיומן, שלצד כישוריו ניתן במידה רבה של אמפתיה ויכולת לנהל שיח ישיר "בגובה העיניים" עם מרואייניו הערבים. הוא מחלץ מהם תחושות עומק וחרדות כמוסות, שהלב נוטה להדחיק והשכל הישר היה מעדיף לדחוק כבלתי מתקבלות על הדעת, והוא עושה זאת לא רק ברגישות רבה אלא גם ביושר אינטלקטואלי נדיר ובאומץ ראוי לציון. הריאיון עם הגברת סובחיה אבו רמדאן (עמ' 226), שבו סיפרה על החרדה העמוקה שזרעו סיפורי הזוועה שהופצו בעקבות הטבח בדיר יאסין, מעורר חלחלה ותחושה קשה של אין־אונים ורמיסה. סיפורים אלו מבטאים הטלת האימה על הערבים גם באמצעות ביתוק הבתולין של הבנות הערביות, אף הצעירות שבהן, לא רק כדי להטיל אימה ולהרתיע, אלא גם כדי לכוות ולהשפיל: "אל תקלקלו את הבנות" (כלומר, אל תבתקו את בתוליהן בשל מרכזיותו של קוד הבתולין בחברה ובתרבות הערבית). אבו רמדאן מסבירה שכדי למנוע חרפה זו מיהרו משפחות לחתן את בנותיהן בגיל צעיר למדי.

בספר מגולמת ביקורת נוקבת על החברה הישראלית בכללותה, ולא רק על יחסה למיעוט הפלסטיני ביפו ובערים אחרות. בהתייחסותו לתנועת המחאה החברתית שפרצה בקיץ 2011 הוא עוסק בתושבי יפו, יהודים וערבים, כל קבוצה בדרכה, כל קבוצה

לצרכיה. מחאה זו נגמרה בקול ענות חלושה לא רק ביפו והכויבה רבים בשל חולשת החברה האזרחית המשוסעת הניצבת אל מול איתני הכלכלה, הסדר הנאו-ליברלי השולט בפוליטיקה ובתקשורת והממשלה המחויבת לסדר חברתי זה. למשל, בעמ' 225 מוצגת תמונה של נשים ערביות העומדות לצד אב ובנו. בצדה השני של הכרזה נכתב בערבית, בעברית ובאנגלית "המאהל היפואי מברך אתכם", מאהל שמטבע הדברים לא יכול היה לאגד את בני שני הלאומיים החלוקים ביניהם. עם זאת, ייתכן שניתן היה להסכים על מסריו, כמו המסר הבנלי "ערבים ויהודים מסרבים להיות אויבים", או "ביבי, לך מפה" (עמ' 256), שגילם את הכעס על מוביל המדיניות הנאו-ליברלית הקפיטליסטית שפגעה בשכבות החלשות, היהודיות והערביות.

הקורא האנין אינו יכול שלא להתענג על הציטוטים הרבים של משוררים משני צדי המתרס, ממחמוד דרויש, דרך אמיל חביבי ועד נתן יונתן. לדוגמה, שירו מכמיר הלב של המשורר היפואי, מחמוד סלים אל-חות, מבכה את פרידתו מן העיר ואת כיסופיו אליה בלב דואב ובעיניים דומעות. השיר מעביר צמרמורת של התרגשות בגופו וטלטלה בנפשו של הקורא ומבטא באחת קשר כל יינתק בין העיר לבין בניה, יהיו רחוקים ככל שיהיו. אם נאמר שיפו היא "אום אלע'ריב" (אם הזרים), נוכל בוודאי לומר שהיא אם לידיה, יוצאי חלציה.

מקורות

בריק, ס' (2016). הערבים בערים המעורבות: היבטים פוליטיים השוואתיים. חיפה: אוניברסיטת חיפה.

קימרלינג, ב' (2004). מהגרים, מתיישבים, ילידים. תל אביב: עם עובד.

קימרלינג, ב' ומגדל, י' (1999). פלסטינים: עם בהיווצרותו. ירושלים: כתר.

Beck, U. (1992). *Risk society: Towards a new modernity*. London, England: Sage.